

Деякі аспекти формування сталого демократії

Олена Кіндратець,

кандидат філософських наук,
професор кафедри менеджменту організацій
Запорізької державної інженерної академії

Демократичний транзит в Україні продовжується. Доки він не завершився, говорити, що у нас уже сформовано сталу демократію, зарано. Демократія, навіть розвинена, може бути крихкою. Ще стародавні грецькі філософи завважили циркуляцію форм правління. Вади, які неодмінно має будь-яка форма правління, з часом обумовлюють її заміну іншою, іноді такою, що має ще більше вад, але в певній ситуації саме вона сприймається як така, що відповідає вимогам часу.

Тривале збереження демократії можливе лише за певних умов. Консолідована демократія більш стала, ніж „молода”, така, що тільки формується. Нині вчені вивчають плюси й мінуси демократії, умови її збереження і консолідації, роль громадянського суспільства в цьому процесі тощо (Р. Даль, Й. Шумпетер, Ш. Ейзенштадт, Ф. Шміттер, Т. Карл, С. Панарін, С. Перегудов, І. Кресіна, Є. Тихомирова, А. Колодій та інші).

Цікавий аналіз Ш. Ейзенштадта причин несталості демократичного режиму. На думку вченого, відкритість політичного процесу, з одного боку, обумовлює безперервність існування демократичних режимів, а з іншого – це головна причина їх крихкості. Конституційно-демократичним режимам притаманна крихкість і несталість, причина яких не зводиться до конкретних обставин, спроможних викликати нестабільність за будь-якої соціальної структури чи будь-якого політичного устрою. Така їх вразливість коріниться в ідеологічній та інституціональній історії сучасних політичних формацій, так само, як і в культурній і політичній програмі сучасності [1]. Отже, несталість є ознакою сучасних політичних устроїв, а не чимось таким, що має „зовнішні причини”, котрі можна усунути, нейтралізувати тощо. Ш. Ейзенштадт вважає, що протест і можливість змін деяких інституційних основ нині вже не вважаються незаконними чи навіть крайніми проявами політичного процесу [1, с. 67].

На думку Ш. Ейзенштадта, специфіка в принципі незупинного розвитку режимів така, що сприятливі умови для функціонування конституційно-демократичних режимів у певні історичні періоди самі по собі не гарантують безперервності їх існування і відтворення. Але успішна інституціоналізація конституційно-демократичного ладу багато в чому сприяє закріпленню таких умов. Однак в надрах будь-якої конституційної демократії можуть розвиватися процеси, що розмивають її. Вчений описує причини цього. По-перше, оскільки сучасні режими розвиваються в обстановці безперервних змін і оскільки в них відбуваються соціальні, політичні та економічні зрушення, розподіл влади в цих режимах теж може змінюватися, що призводить до ерозії значної частини владних центрів. По-друге, масштабні зміни часто обумовлюють підриг автономності і самобутності різних еліт, центру і різних груп. Прихильність до існуючих правил гри і підтримання балансу між державою і громадянським суспільством може вступати в протиріччя з новими вимогами, що висувуються новими соціальними силами [1, с. 90 - 91].

Процеси, які відбуваються в Україні в останні два роки, порушили розташування сил різних груп еліти. Продовження демократичного транзиту супроводжується змінами в розподілі влади, створенням нових і руйнуванням старих центрів влади тощо. Складність і мінливість проблем, навколо яких розгортається політична боротьба, різноманіття цілей, постійний перегляд меж політичного впливу обумовлюють певну нестабільність, яку частина громадян України сприймає як безвладдя, слабкість держави. Багато хто не усвідомлює, що сам характер боротьби в умовах демократії передбачає невизначеність результатів будь-якої політичної дискусії. В Україні така невизначеність була очевидною під час переговорів про створення демократичної коаліції.

Інші пояснення причин нестабільності демократії: нестабільність викликає надмірний соціальний плюралізм; сильне громадянське суспільство чи партії; неоліберальні економічні реформи, послідовне проведення яких здійснює або позитивний, або негативний вплив на сталість демократії; занадто мала або значна нерівність тощо [2]. В нашій країні на демократичний транзит, його перебіг впливає більшість зазначених причин.

Отже, причини нестабільності сучасних конституційно-демократичних режимів в основному вивчені. Важливо також визначити умови збереження сталості демократичних режимів. Ш. Ейзенштадт вважає, що хоча розширення меж політичної гри в умовах демократії внесло в неї цілком новий елемент – невизначеність, який справді може збільшити крихкість режимів, але це розширення також здатне змінюватися.

Конфліктологи відзначають, що міжгрупові конфлікти виникають тоді, коли взаємодія груп будується за принципом гри з „нульовою сумою” – перемога однієї сторони автоматично означає програш іншої. На думку

III. Ейзенштадта, суспільства, де виникає і вкорінюється поняття політики як гри з ненульовою сумою, набувають, як правило, здатність до інкорпорації протестних символів і різних вимог, особливо якщо це стосується перебудови простору політики. Це збільшує потенціальну мінливість конституційно-демократичних режимів і відтак дозволяє їм ефективніше реагувати на головні виклики, що ставлять під загрозу безперервність їх існування. III. Ейзенштадт називає умови безперервного існування конституційно-демократичного режиму: наявність багатьох різних центрів влади; постійне розширення незалежного доступу соціальних груп до політичної сцени (це не лише формальне виборче право, але й реальна можливість прямої участі і/або впливу). Для того, щоб забезпечити такий доступ, необхідні розвиток і постійне функціонування інституційних структур і організацій, які слугують ланцюгом, що зв'язує суспільні сектори і політичну сцену [1, с. 86].

Політична гра з ненульовою сумою означає, що опозиція діє не поза грою; вона може впливати на ситуацію, оскільки має певні права і обов'язки, бере участь в реалізації влади - якщо опозиція не представлена у виконавчій владі (вона може входити до великої коаліції), то у владі законодавчій їй надається можливість впливати на важливі сфери суспільного життя. В Україні стосунки між владою і опозицією набагато складніші, ніж в розвинених демократичних країнах.

Важливу роль у формуванні уявлень про політику як гри з ненульовою сумою відіграє постійне відтворення солідарності і довіри. Відтворення довіри при демократичних режимах визначається особливим інституційним фоном – передусім наявністю відносно стабільних інституційних структур, які б забезпечували участь основних соціальних секторів у виробленні і інтерпретації правил політичної гри [1, с. 86 - 87]. Довіри як фону демократичного режиму Україні дуже бракує. Низький рівень довіри – серйозна перешкода на шляху консолідації суспільства і влади.

Існує думка, що сталість демократичного режиму залежить від громадянського суспільства. Часом громадянське суспільство називають і умовою існування демократичного режиму, і однією з основних його ознак. Але, як вважає Ф. Шміттер, консолідації і збереженню демократії сприяє громадянське суспільство, однак лише те, що досягло певного рівня, дистрибуції і типу [3].

Вважається, що консолідованою може бути демократія з розвиненим громадянським суспільством. Якщо це так, то що собою представляє розвинене громадянське суспільство, які його ознаки, за якими критеріями можна визначити ступінь його розвиненості? На думку І. Кресіної, ступінь розвиненості громадянського суспільства – характеристика рівня демократизму і політико-правової культури соціуму. Громадянське суспільство розвинене настільки, наскільки зберегло за собою більшість

функцій і повноважень інститутів самоорганізації і самодіяльності громадян [4]. В соціалістичних країнах самодіяльність придушувалась, викорінювалась, а тому сьогодні необхідно наполегливо її відроджувати.

Громадянське суспільство сприяє консолідації демократії, оскільки стабілізує очікування всередині соціальних груп, внаслідок чого влада отримує більш узагальнену, достовірну і придатну для практичного використання інформацію; громадянське суспільство прищеплює громадянські уявлення про інтерес і громадянські норми поведінки; воно забезпечує канали самовираження та ідентифікації, найближчі людям і фірмам, та які найлегше використовувати при висуванні вимог; громадянське суспільство регулює поведінку своїх членів стосовно сфери колективних зобов'язань; воно є важливим, хоч і не єдиним джерелом потенціального опору тиранії правителів [3, с. 24 - 25].

Отже, інститути громадянського суспільства впорядковують і систематизують вимоги людей і тим самим запобігають руйнівним соціальним конфліктам.

Однак громадянське суспільство може справляти і негативний вплив на консолідацію демократії за цілою низкою параметрів. Воно може зробити процес формування більшості більш тривалим, важким і випадковим, тим самим знижуючи легітимність демократичних урядів; здатне породити постійні перекоси в розподілі впливу в політичному процесі; може впроваджувати в політичне життя складну і запутану систему компромісів; може посилювати тенденцію до вирішення всіх проблем із „суспільного котла”, коли кожна асоціація, кожний рух задовольняє власні інтереси за рахунок суспільства в цілому, що призводить до неефективної, інфляційної економіки. Дуже небезпечно, коли існує кілька громадянських суспільств у вигляді різних або навіть несумісних етнічних чи культурних спільнот. Кожне конкретне громадянське суспільство здійснюватиме на демократію змішаний вплив [3, с. 24 - 25].

З іншого боку, як відзначає Ф. Шміттер, громадянське суспільство зовсім не є мимовільним чи бездумним породження капіталізму, наслідком урбанізації, освіченості, соціальної мобільності та емпатії. Щоби воно з'явилося, потрібна партикулярна політика з боку державної влади і певні (звичні) норми життєдіяльності приватних виробників [3, с. 25]. Чи це не означає, що від держави, її типу, залежить, яким буде громадянське суспільство, і чи буде негативний вплив громадянського суспільства як на державу, так і на консолідацію демократії переважати вплив позитивний? Дехто, як, наприклад, О. Енкарнасьйон, вважає, що уявлення, ніби громадянське суспільство може бути двигуном демократичної трансформації колишніх авторитарних і тоталітарних суспільств, хоча й привабливе, але має глибокі вади. Політика просування демократії, зосереджена на активній підтримці громадянського

суспільства, приречена на серйозні труднощі, якщо не на провал. По-перше, існує проблема здійсності цієї політики, що впливає із сумнівної універсальності концепції громадянського суспільства, принаймні у тому вигляді, в якому її традиційно розуміють на Заході. Мало уваги звертається на можливість того, що підтримка громадянського суспільства в контексті нерозвиненості політичних систем, переваженості новопосталих демократичних урядів і високої політизованості населення може дати неочікуваний результат, призводячи до ускладнення, а не до полегшення консолідації демократії. По-друге, сумнівим є твердження, ніби сильне громадянське суспільство – необхідна умова успішної демократизації. Без політичної інституціоналізації чи соціально-економічного розвитку широке і мобілізоване громадянське суспільство радше буде своєрідним непередбачуваним чинником, який відіграватиме потенційно дестабілізуючу роль. Ця точка зору співпадає з точкою зору С. Хантінгтона про негативні наслідки зростання політичної активності без її інституціоналізації.

Вплив громадянського суспільства на формування і збереження демократії залежить від типу держави та від характеру взаємодії держави і громадянського суспільства. Громадянське суспільство в розвинених соціальних державах, де більшість населення належить до середнього класу, відрізняється від громадянського суспільства, в якому частка цього класу незначна, а більшість населення належить до нижчого класу. В Україні громадянське суспільство формується саме в таких умовах.

Прийнято виокремлювати три моделі держави згідно з рівнем розвитку громадянського суспільства: інноваційна, характерна для країн Заходу з розвиненим громадянським суспільством; статична – громадянське суспільство інертне; транзитивна – громадянське суспільство перебуває на стадії формування [5]. Оскільки в Україні громадянське суспільство лише формується, то держава є транзитною. Сьогодні Україна перебуває в точці біфуркації – перехід можливий як до більш високого типу соціальної організації, так і до деградації. В такі періоди система характеризується крайньою нестабільністю, втрачає здатність ефективно виконувати свої функції.

Отже, з одного боку, громадянське суспільство впливає на тип держави. З іншого ж боку, з державою пов'язують конкретні форми активності громадянського суспільства.

Ставлення до держави різних груп громадянського суспільства може бути різним – конкурентним і кооперативним. Згідно з теорією М. Дойча, тип взаємодії обумовлений, по-перше, типом взаємозв'язку між цілями людей, включених в певну ситуацію, по-друге – з типом дії цих людей. М. Дойч розрізняв два основні типи взаємозалежності цілей (сприяюча взаємозалежність, протилежна взаємозалежність) та два типи дій (ефективні і неефективні дії). Ключовим моментом теорії М. Дойча є його

„закон соціальних відносин”, згідно з яким кооперація викликається готовністю надавати допомогу, відкритістю в комунікації, сприйняттям спільних інтересів тощо. Конкуренція викликається використанням тактики тиску, погроз, хитрощів, обмеженою комунікацією, підозрлістю, ворожими настановами. Отже, М. Дойч описує конфлікт як наслідок зіткнення інтересів.

Основна критика теорії кооперації і конкуренції зводилась до того, що не самі по собі кооперація і конкуренція обумовлюють певні поведінкові реакції, але вони, відображаючись в психічній діяльності, породжують соціальні настановлення. Когнітивісти звернули увагу на те, що взаємодії суб'єктів у соціальній ситуації можуть бути проінтерпретовані по-різному – з точки зору сприйняття, рефлексії, оцінки тощо. К. Левін вважав, що ситуація має бути описана з позиції індивіда, а не з позиції спостерігача. Він фактично об'єднав „внутрішні” і „зовнішні” фактори впливу. Когнітивісти вважають, що поведінку людини визначає не ситуація, а ситуація як вона дана суб'єкту в його переживаннях, як вона існує для нього. Частина державних службовців, наприклад, не розуміє, чому потрібно підтримувати розвиток громадянського суспільства, сприймає його як конкурента, який заважає працювати. Це свідчить про нерозуміння значимості громадянського суспільства в збереженні і розвитку демократії – отже, заяви таких державних службовців про необхідність розбудови демократичного суспільства є, скоріш за все, декларацією. Якби це було не так, то тоді б держава використала різні форми впливу, аби прискорити формування громадянського суспільства. Інакше складаються „нецивілізовані” відносини між державою і громадянським суспільством – держава ігнорує інтереси його суб'єктів. Громадянське суспільство, яке формується в цих умовах, не сприяє збереженню сталості розвитку.

Політична еліта в будь-якій країні (і демократичній, і недемократичній) прагне знизити напруження за допомогою політичного маніпулювання і соціального маневрування. Спеціалісти з вивчення громадської думки доводять, що політичні еліти можуть формувати громадянську свідомість, певні настановлення, виступають впливовим агентом політичної соціалізації. Але як це поєднується з принципами, на основі яких формується громадянське суспільство? Г. Гегель основними принципами, на базі яких функціонує громадянське суспільство, називав приватну власність, особисту свободу, загальну обізнаність, справедливість, суворе дотримання законів і вільне формування громадської думки. Що стосується останнього принципу, то і в країнах, в яких існує розвинене громадянське суспільство, абсолютно вільне формування громадської думки неможливе. Якраз це в значній мірі і дозволяє формувати громадянське суспільство „певного рівня, дистрибуції і типу” – такого, що сприяє консолідації і збереженню демократії і стабільності в суспільстві. Держава в цьому процесі відіграє дуже важливу роль.

Американський вчений Г. Шиллер в книзі „Маніпулятори свідомістю” доводить, що в США контролюється поширення інформації, створюються міфи, які впливають на уявлення, настановлення і, зрештою, на поведінку людини. Він називає п’ять міфів, що становлять зміст маніпуляції свідомістю: міф про індивідуалізм і особистий вибір; про нейтралітет; про незмінність людської природи; про те, що не відбуваються соціальні конфлікти; про плюралізм ЗМІ. Всі ці міфи виконують важливі функції в суспільстві. Для того, щоб маніпуляція досягла найбільшого успіху, вона має бути непомітною. Важливо, щоб люди вірили в нейтральність основних соціальних інститутів. Маніпулятори стверджують, що не існує жодної ідеології. Хоча ідеологія як набір певних цінностей існує в усіх розвинених демократичних країнах.

Г. Гегель вважав, що для формування громадянського суспільства великого значення набуває збереження суб’єктивної свободи. Сучасні маніпулятивні технології впливають на суб’єктивну свободу непомітно. Можливо, це є проявом політики як мистецтва, здатного примирити різні, часом протилежні інтереси заради збереження злагодності в суспільстві? Адже свобода обов’язково поєднується із системою всебічної взаємозалежності членів суспільства. Але впливати на політичну свідомість людей можна і за допомогою переконання. Це трапляється тоді, коли політика має переважно відкритий характер.

Діяльність суб’єктів громадянського суспільства може бути політичною і неpolітичною. Політичний характер має боротьба за права людини, демократію тощо. Неполітична діяльність пов’язана із задоволенням економічних, культурних, етнічних потреб. Але коли задоволення цих потреб неможливе без політичних рішень, зміни законодавства, то тоді така діяльність може перерости (при наявності лідерів, умов, необхідної політичної активності) в політичну. Як політична, так і неpolітична діяльність суб’єктів громадянського суспільства може становити загрозу для збереження стабільності. Наприкінці ХХ століття небезпечною виявилась діяльність низки „тоталітарних” сект, більшість із яких не висувала жодних політичних завдань.

Суб’єкти громадянського суспільства можуть захищати лише власні інтереси, інтереси, що існують в даний час, але можуть виступати і за зміну існуючого типу держави. Під час „оксамитової” революції в деяких колишніх соціалістичних країнах Центральної і Східної Європи суб’єкти громадянського суспільства (церква, профспілки, підприємці тощо) виступили за зміну типу держави. Реформування „знизу” якраз і передбачає таку форму поведінки суб’єктів громадянського суспільства. Хоча далеко не завжди всі його елементи діють односпрямовано. Деякі можуть, всупереч іншим, вимагати збереження і захисту існуючого типу держави (наприклад, ветеранські організації). Брак згоди в суспільстві може викликати складний, багатополосний конфлікт, вирішити який

набагато складніше, ніж конфлікт двохполюсний. Такі багатопольосні конфлікти виникли в деяких республіках колишнього СРСР. Нині вони спостерігаються і в Україні.

Побутує думка, що громадянське суспільство слід розглядати не як атомістичне, тобто таке, що розпадається на одиничні особи, котрі збираються тільки для одиничного, тимчасового акту без подальшого зв'язку, а як розділене на конституйовані раніше товариства, громади, корпорації, котрі в такий спосіб отримують політичний зв'язок [6].

На існування інституційної структури громадянського суспільства вказував ще Г. Гегель. Інституціоналізація багато в чому залежить від держави – мається на увазі, в першу чергу, формальна інституціоналізація, юридичне закріплення права громадян створювати об'єднання, правове регулювання артикуляції і агрегації інтересів груп тощо. На прикладі профспілок можна побачити, як непросто створювалися визнані законом організації людей найманої праці. Позитивні наслідки юридичного визнання профспілок, очевидно, сприяли створенню законів про інші громадські об'єднання, партії.

Чи виділяється в інституційній системі громадянського суспільства лідер, ядро цієї системи? А. Грамші вважав основним елементом партію. Не всі погоджуються з тим, що громадянське суспільство включає політичні організації, зокрема партії. Однак, як вважають М. Фолі, Б. Едвардс, політичні фактори необхідно враховувати, оскільки вони сприяють встановленню зв'язків між громадянами і державою. Багато вчених до суб'єктів громадянського суспільства відносять лише партії, які проходять етап становлення, формування, і виключають партії, котрі беруть участь у здійсненні державної влади. Громадянське суспільство представлене як неполітичними організаціями, що прагнуть досягти компромісу, узгодити протилежні інтереси (це численні організації захисту інтересів різних соціальних груп), так і політичними, які є противагою державній владі. Але це не обов'язково партії. Іноді суспільно-політичні рухи (наприклад, антивоєнні) стають об'єднувачим елементом в інституційній системі громадянського суспільства, здатним змусити державу змінити політику, або перебирають на себе виконання певних функцій держави, наприклад, функцію інтеграції суспільства.

Небезпечним для стабільності суспільства є домінування групових інтересів над загальнонаціональними. Політичні суб'єкти можуть ідентифікувати себе не з суспільством в цілому, а з певною групою – мовною, етнічною, релігійною. Це перешкоджає демократизації суспільства. Часом представники політичної еліти провокують конфлікти ідентифікації заради того, щоб здобути владу. Це дуже небезпечна тактика. Наприклад, мовне питання в Україні використовується в політичних цілях. Ця тактика шкодить національній єдності.

Загострення конфлікту ідентифікацій призводить до уповільнення

процесу формування політичної нації, перешкоджає становленню консолідованої демократії. Розвинене громадянське суспільство у поєднанні із сформованою політичною нацією є однією з умов консолідації демократії.

Умовою демократизації А. Ростоу вважав наявність національної єдності. Громадянське суспільство відіграє в процесі формування національної єдності значну роль, створюючи соціальний капітал. А. Токвіль вважав, що ієрархічно організовані інститути посилювали здатність суспільства стримувати диктаторські можливості держави, виховували такі демократичні цінності, як довіра, терпимість і здатність до компромісів, а також підтримували рівність серед громадян. Довіра залежить від задоволення життям, а це вимагає узгодження протилежних інтересів. Нині ідеальної моделі узгодження інтересів різних груп (за участю в цьому процесі держави) не існує. Поки що можна говорити лише про більш чи менш досконалу форму такого узгодження. Ознакою більшої досконалості узгодження інтересів є захист прав меншин, надання їм можливості реалізувати свої права. Але при цьому не слід обмежувати права більшості. Вважається, що розвинене громадянське суспільство створює механізми стримування егоїстичних устремлень певних груп. У нерозвиненому громадянському суспільстві домінують лише певні його елементи (наприклад, корпорації). Але сьогодні і в Європейському Союзі виникли конфлікти інтересів більшості і меншості. Часом більшість – корінні жителі європейських країн змушені залишати рідні міста через те, що іммігранти не бажають інтегруватися в суспільство.

Ш. Ейзенштадт пише, що носії плюралістичних поглядів намагаються знайти адекватні інституційні механізми, які б дозволили забезпечити безперервне і відкрите вираження багатьох дискретних інтересів в межах єдиної інституційної структури. Проявом цих пошуків стали: проголошення конституцій і впровадження їх положень в конституційно-демократичних режимах; утвердження представницьких, перш за все – парламентських інститутів як головної сфери, де реалізується відкритість політичного процесу; встановлення верховенства права і незалежності судової влади [1, с. 73]. Все це є, з одного боку, умовою формування громадянського суспільства, а з іншого – умовою становлення розвиненої демократії, її консолідації.

Одним із механізмів представлення дискретних інтересів є лобізм. У ХХ столітті в розвинених країнах Заходу відбувся перехід від „тіньового” лобізму до „відкритого”, легального. Лобізм в демократичних країнах дозволяє впливати на суб'єкти прийняття рішень в межах закону.

Є. Тихомирова вважає, що в умовах сильної представницької влади лобізм діє нарівні з іншими механізмами узгодження інтересів і посилює їх ефективність. В умовах слабкої і недосконалої представницької влади лобізм починає поступово домінувати як форма представництва інтересів

різних соціальних, політичних та економічних груп. Досвід свідчить, що лобізм залишатиметься незаконним доти, доки в країні буде низький рівень демократизму, а в державі – слабкий парламент і сильний президент [7]. Умовами здійснення цивілізованого лобізму є: демократичний характер політичної системи, який закріплює певними правовими актами політичний та ідеологічний плюралізм, свободи і права громадян та організацій одержувати і поширювати необхідну інформацію; наявність реально діючих, відносно незалежних гілок влади, які забезпечують дієвий контроль за реалізацією прав і свобод; сильний парламент і наявність інших органів представницької влади і самоуправління; дієва опозиція правлячому режимові; відносно розвинене громадянське суспільство; розвинена система масової інформації і комунікації, яка функціонує в умовах гарантованої свободи висловлювання думок і поглядів [7, с. 118].

На думку О. Галкіна, дотримання політичних „правил гри”, прийнятих в державах з розвинутими демократичними інститутами, є суттєвим елементом політичної культури. Стан суспільної системи багато в чому залежить від того, які способи співставлення протилежних інтересів і вирішення протиріч, що виникають при цьому, утвердились в її політичній культурі. Вчений розглядає дві полярні моделі такого вирішення – тотальна конфронтація і ослаблення реально існуючого протиріччя шляхом згоди (консенсусу) між конкуруючими групами. При цьому під консенсусом він розуміє не тільки пошук компромісу з найактуальніших питань, але й принципове визнання того, що протиріччя між групами, які складають суспільну систему, ніколи не бувають абсолютними, що при всій несхожості їх інтересів існує сфера потенційної згоди [8].

При консолідації демократичного режиму відбувається інституціоналізація невизначеності певних ролей і сфер політичного життя, але одночасно громадяни одержують впевненість, що боротьба за державні пости і/або вплив буде чесною і не вийде за межі передбачуваного набору варіантів. Сучасна, представницька, політична демократія базується на „обмеженій невизначеності” і умовній згоді акторів приймати породжені нею результати [3, с. 17].

Тривалий час в Україні громадянське суспільство формувалося дуже кволо. Деякі вчені вважали, що цей процес гальмувала загальна невизначеність ситуації, актори постійно відчували брак адекватної інформації і не здатні були точно прорахувати свої інтереси. В такі часи структурне становище акторів не може бути основою не лише для короткострокових політичних прогнозів, але й для оцінки подій, що вже сталися [9].

В ході президентських виборів 2004 року відбулось прискорення процесу формування громадянського суспільства. Якщо повільне формування його негативно позначається на розвитку суспільства через

брак належного контролю влади з боку народу, то надто швидке формування громадянського суспільства, активних масових настроїв може призвести до некерованості політичного процесу.

Таким чином, конституційно-демократичні режими можуть бути крихкими. Цю крихкість може зумовити громадянське суспільство певного типу. Держава впливає на формування громадянського суспільства, а отже сприяє або стає на заваді розвитку консолідованої демократії. Інституціоналізація політичних ролей сприяє розвитку громадянського суспільства і консолідованої демократії. Перешкоджаючи формуванню громадянського суспільства, політична еліта може своїми діями спровокувати дестабілізацію, і тоді політичні процеси стануть некерованими.

Література:

1. **Эйзенштадт Ш. Н.** Парадокс демократических режимов: хрупкость и изменчивость // Полис. – 2002. – № 2. – С. 67.
2. **Карл Т. Л., Шмиттер Ф.** Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы // Полис. – 2004. – № 4. – С. 21.
3. **Шмиттер Ф.** Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16.
4. **Кресіна І.** До питання про визначення поняття громадянського суспільства і українська революція 2004 року // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 5.
5. Див. **Перегуда Є.** Суспільство і держава: партнери? Опоненти? // Віче. – 2004. № 3. – С. 37.
6. Див. **Перегудов С.** Гражданское общество в политическом измерении // Мировая экономика и международные отношения. – 1995. – № 12. С. 77.
7. **Тихомирова Е. Б.** Лоббизм как специфическая форма коммуникаций с общественностью // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2002. – № 3. – С. 117.
8. **Галкин А. А.** Стабильность и изменение сквозь призму культуры мира // Полис. – 1998. – № 5. – С. 116, 117, 118.
9. Див. **Карл Т. Л., Шмиттер Ф.** Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы // Полис. – 2004. – № 4. – С. 10.